

Vasila CHO'LIYEVA,
Falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent
E-mail: vasila2023@

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

JALOLIDDIN RUMIY ILMIY MEROSINING G'ARBDA O'RGANILISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jaloliddin Rumiyl ilmiy merosining G'arb olimlari tomonidan o'rganilishi va tadqiq etilishi masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, Mavlono Jaloliddin Rumiyl falsafasida ilgari surilgan tasavvufiy-so'fiyona g'oyalarning G'arb falsafasi taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri ham xususida so'z boradi. Jaloliddin Rumiyl ilmiy merosining G'arbda qanday o'rganilayotgani haqida ma'lumotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Falsafa, tasavvuf, irfon, ma'naviy ustoz, pir, haqiqat, ma'rifat.

ИЗУЧЕНИЕ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ДЖАЛАЛИДДИНА РУМИИ НА ЗАПАДЕ

Аннотация

В статье дан научно-теоретический анализ изучения и исследования научного наследия Джалалуддина Руми западными учёными. Также рассматривается влияние мистико-суфийских идей, заложенных в философии Мевляны Джалалуддина Руми, на развитие западной философии. В статье анализируется информация о том, как на Западе изучается научное наследие Джалалуддина Руми.

Ключевые слова: Философия, мистицизм, мистицизм, духовный учитель, пир, истина, просветление.

THE STUDY OF JALALIDDIN RUMI'S SCIENTIFIC HERITAGE IN THE WEST

Annotation

This article provides a scientific and theoretical analysis of the study and research of the scientific heritage of Jalaluddin Rumi by Western scholars. It also discusses the influence of the mystical-Sufi ideas put forward in the philosophy of Mevlana Jalaluddin Rumi on the development of Western philosophy. Information on how the scientific heritage of Jalaluddin Rumi is being studied in the West is analyzed.

Key words: Philosophy, mysticism, mysticism, spiritual master, pir, truth, enlightenment.

Kirish. Ma'lumki, mustaqillikning dastlabki yillaridanoq mamlakatimizda bir qator sohalar rivojida tub o'zgarishlar yuz berdi. Barcha sohalarida bo'lgani kabi xalqimiz ma'naviy hayotida ham yuksalish, ajdodlarimizning boy ilmiy merosini o'rganishga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada o'zgardi. Shuni baralla aytish mumkinki, ma'naviyat sohasiga tegishli bo'lgan fanlarning metodologiyasi Sharq zaminida, musulmon olamida yaratilgan. Sharq allomalarining ratsionalistik qarashlarida aqliy va naqliy bilimlar uyg'unligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Bunday ma'naviy fanlar metodologiyasining sarchashmasi esa muqaddas Qur'oni Karim hamda muborak hadisi shariflarga borib taqalishi shubhasiz.

Sharq falsafasi rivojlanishi natijasida bir qator so'fiy shoirlar va faylasuflar yetishib chiqdi. Ularning durdona asarlari hamda boy ilmiy merosi o'z davrida ham, bugungi kunda ham bashariyatning intellektual mulki sifatida qadrlanib kelinadi. Mamlakatimizda ham buyuk ajdodlarimizning ilmiy merosini o'rganish, allomalar shaxsi va ijodiga ehtiram ko'rsatish kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Ma'lumki, bizning mintaqamiz, avvalambor, bugungi O'zbekiston zamini islom ilm-fani va madaniyatining qadimiy beshiklaridan biri hisoblanadi. Muhtaram ulamolar, imom-xatiblar, jamoatchilik vakillari bilan birga dinimiz tarixi, buyuk allomalar va aziz-avliyolarimiz merosini o'rganish va targ'ib etish bo'yicha boshlagan ishlarimizni davom ettirishimiz kerak".[5].

Darhaqiqat, buyuk allomalarimiz ilmiy merosini o'rganish va tadqiq etish bugungi kunda o'sib kelayotgan yosh

avlodni boy ma'naviy merosimizga hurmat ruhida tarbiyalashda asosiy omil hisoblanadi. 2017 yilning 24 mayida PQ-2995-son "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror imzolandi. Bu ham buyuk allomalarimiz ijodi va ilmiy merosini chuqurroq o'rganishimiz, teran anglashimiz, targ'ibot va tashviqot ishlarini amalga oshirishimiz uchun muhim asos hisoblanadi.

Barchamizga ayonki, Shayx Sa'diy, Ibn Arabiy, Nizomiy Ganjaviy, Hofiz Sheroziy, Jaloliddin Rumiyl kabi buyuk iste'dodli shaxslarning nomlari jahon madaniy xazinasini tarixida alohida e'tirof etiladi. Sharqning buyuk so'z ustalari hisoblanmish Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va Mirzo Bedillar Mavlono Jaloliddin Rumiyni o'zlariga ustoz deb bilishgan. Negaki, Rumiylning falsafasida ilgari surilgan so'fiyona mushohadalar o'z davrida ham, o'zidan keyingi va bugungi kunda ham insoniyatning ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir o'tkazib kelmoqda. G'azzoliy, Sanoiy, Attor va Rumiyl – ularning nomlarini faqatgina kelib chiqishi umumlashtirmaydi (ularning tug'ilgan va yashagan makoni Sharqiy Eronning Xuroson o'lkasi bilan bog'liq, tarixiy hududi bugungi kunda zamonaviy Eron, shuningdek, Afg'oniston chegaralari va O'rta Osiyo davlatlari), balki ular o'zlarining so'fiyona g'oyalari bilan tasavvufning Sharq an'analarga tegishli ta'limotlarini mash'aldek tartib bilan avlodlardan-avlodlarga uzatdilar. Ular orasida Mavlono Jaloliddin Rumiylning ijodi hamda falsafiy g'oyalari shu darajada yuksakki, mutasavvif ijodi bilan yaqindan tanishgan har qanday kishi inson va hayot falsafasi haqida yaxlit

tasavvurga ega bo'ladi. Uning boy ilmiy merosi hamda ijodi barcha zamonlarda va barcha kishilarda birdek qiziqish, hayrat uyg'otadi.

Mavlono Jaloliddin Muhammad ibn Bahovuddin Valad al-Balxiy Rumiy nomi bilan jahonga dong taratgan allomaning taxallusi borasida ham fan olamida bir qator gipotezalar mavjud. Mavlono tug'ilgan joyi nisbatiga ko'ra "Balxiy", do'sti Shams Tabriziy xotirasiga "Tabriziy" va yashash makoniga ko'ra "Rumiy" taxalluslari ostida ijod qildi. Bu nomlar orasida esa u ko'proq Rumiy taxallusi bilan mashhur bo'ldi. Asli Markaziy Osiyolik Jaloliddin Rumiy afg'onlar Balxiy, forslar Mavlaviy, turklar esa Rumiy deb ardoqlashadi. Bugungi kunda turli xalq va millatlar o'rtasida Rumiy shaxsi bo'yicha ko'plab bahs-munozaralar davom etmoqda. Eronliklar va turklar, arablar va afg'onlar orasida bo'layotgan bahslarning sababi ularning har biri Jaloliddin Rumiy bizning buyuk ajdodimizdir degan mavzu atrofida muzokaralar olib bormoqdalar. Arablarning da'vosiga ko'ra, Rumiyning ota-ona avlodi Muhammad (s.a.v.) va xalifa Abu Bakr shajarasiga borib taqaladi, shu bois, u arablar avlodidandir. Ularning bu da'vosi bo'yicha tarixiy argumentlar yetarli. Afg'onlarning da'volari ham birmuncha asosli dalillarga tayangan. Rumiy hozirgi Afg'onistonning Balx shahrida tug'ilgan va shunga nisbat bergan holda Balxiy taxallusi bilan ham ijod qilgan degan fikrni ilgari surmoqdalar. Shaxs va buyuk so'fiy shoir sifatida Jaloliddin Rumiy fors madaniy va adabiy an'analari tayangan holda asosan forsli tilda ijod qilgan, uning deyarli barcha asarlari fors tilida yaratilganligi jihatidan eronliklar ham Rumiy bizning ajdodimizdir degan gipotezani ilgari suradilar. Jaloliddin Rumiy hayotining asosiy qismini Kichik Osiyoda, ya'ni Rumda o'tkazdi va shunga nisbat olgan holda Rumiy taxallusini olib, dunyo bo'yicha hozirda asarlari eng ko'p o'qiladigan va o'rganiladigan so'fiy shoir sifatida dong taratdi. Rumiy taxallusi uni umr bo'yi shu mamlakat tarixi va madaniyati bilan bog'lab turdi. U O'rta asrlardagi bir qator falsafiy oqimlarning taraqqiy etishiga ham sezilarli tarzda o'z ta'sirini o'tkazdi. Forsiylar uni o'zlarining buyuk shoiri deb ataydilar, turklar esa turk adabiyotining asoschisi deb ulug'laydilar.

Jaloliddin Rumiy buyuk faylasuf sifatida o'ziga xos mustaqil falsafiy tizimga, ya'ni, inson falsafasiga asos soldi. Uning barcha asarlarining markazida Inson turadi. Mavlono Rumiyning boy ilmiy merosi va falsafiy g'oyalari nafaqat so'fiylik nazariyasi hamda falsafa ilmini o'rganayotganlarga, balki "Inson" deb atalmish mavjudotning mohiyatini anglashni istagan barcha o'quvchilar doirasi uchun ahamiyatlidir.

Jaloliddin Rumiy o'z asarlarida o'sha davrda musulmon olamida kam uchraydigan holatni, ya'ni Qur'oni Karim va hadisi shariflar tafsiri yu tamsilini o'z davrining kishilari teranroq tushunishi uchun soddarroq tilda anglatishga harakat qildi. Biz Rumiyning "Masnaviyi ma'naviy", "Ichindagi ichindadir", "Majolisi sab'a" kabi falsafiy asarlarini mutolaa qilar ekanmiz, ularda keltirilgan va'zlar, suhbatlar, diniy qarashlar va hikoyatlar orqali muqaddas Qur'oni Karim, hadisi shariflardagi oyatlar ma'nosini teranroq anglay boshlaymiz. Chunki mutasavvif asarlarida o'zining diniy va dunyoviy qarashlarini mohirlik bilan bir-biriga uyg'unlashtirgan holda o'z konsepsiyasini yarata olgan. Jaloliddin Rumiy Qur'oni Karim oyatlari allegorik ekanligini va inson Qur'onni 7 marta o'qib 7 xil tushunishini ta'kidlab o'tadi. Hindiston va Pokistonda istiqomat qiluvchi musulmonlar Jaloliddin Rumiy "Buyuk sirli muallim" deya sharaflaydilar. Jaloliddin Rumiyning tasavvufiy-irfoniy qarashlari va so'fiyona nazariyalari o'zidan keyingi ko'pgina tariqatlariga hamda adabiy-falsafiy maktablar ta'limoti rivojiga sezilarli ta'sir o'tkazdi. Rumiy g'oyalari G'arb madaniyati taraqqiyotiga ham ta'sir qildi, uning asarlari yuzasidan turkum

tarjimalar amalga oshirildi. Professor A.Arberri Jaloliddin Rumiy ijodini keng o'rgangan va unga "Rumiy aslida insoniyat tarixidagi eng sirli va buyuk shoirdir", deya ta'rif bergan. Jaloliddin Rumiy davrlar va zamonlarga ta'sir o'tkazib kelayotgan shoirdir, uning asarlari yillar o'tgan sayin go'yo yangilanib, umumjahoniy mazmun kasb etib borayotganday, u o'tmish emas, balki bus-butun kelajakdir, u hozir har qachongidan ham ko'proq dunyo kitobxonlarining diqqati va hurmatiga sazovor bo'lmoqda.[3.-B.182.]

Darhaqiqat, Mavlononing mavqeini bugungi kunda Yevropada, xususan, AQShda Rumiy ijodiga bo'lgan qiziqish va uning ilmiy merosini tadqiq etish bo'yicha qator ishlar amalga oshirilayotganligi misolida ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, atoqli tasavvufshunos olim Karl Ernst o'zining "Sufizm" kitobida mutasavvif haqida shunday yozadi: "Hozirgi davrda Rumiy va Hofizday ingliz tiliga eng ko'p tarjima qilingan va yuksak qadrlanadigan shoir yo'q. Boshqa birorta shoir ularga teng kelolmaydi... Bu shoirlarning asarlari G'arbda oddiy she'rdan ko'ra, muqaddas matnlarga aylanganday tuyuladi... Rumiy asarlari (u hozir AQShda eng ko'p o'qiladigan shoir) tarjimalari va sharhlari ko'pligi jihatidan Bibliya bilan baravar turadi". [2] .Fors faylasuf olimi Fatimeh Keshavarz Rumiy ijodi bilan tanisharkan, mutasavvif va o'quvchi o'rtasidagi ruhiy bog'liqlikni talqin etgan holda, Rumiy ijodini o'quvchilarga "mehmon uchun tansiq taom" deb baholaydi. Atoqli sharqshunos olim Ye.A.Bertels esa: "Jaloliddin Rumiy ilmiy merosi bu sohada bashariy erishgan eng buyuk yutuqlardan biridir. Agar u G'arbda ilgariroq ma'lum bo'lganida hozirda uning nomi Shekspir, Gyote, Pushkin kabi buyuk daholar safida turishi shubhasiz edi", - deya qayd etadi. Yana bir sharqshunos olim Ram Dass: "Bizning safarimiz oxirida faqat Allohga qaytishni istaydigan jon bor. Bu holatga tashnalikni hech kim Rumiychalik to'la anglamagan", - deya Rumiyning ilohiyotga oid nazariyasini tadqiq etgan. Bu borada M.Tyulemisov esa allomaning diniy qarashlarini shunday talqin etgan: "Rumiy-o'zgacha mo'min.U bizga o'z "men"imizni anglatadigan va eslatadigan masallarning biroz xayolparast hikmatchisidir"[4].

Nemis olimi I.A.Ayzenshteyn o'z tadqiqotlarida asosiy e'tiborni ko'proq alloma shaxsiyatiga qaratgan va shunday yozgan: "...G'arb dunyosi ilm-fanida Jaloliddin Rumiy siyomosiga qiziqqan va uning siluetini tiklagan shaxs bu - Iogann Wolfgang Gyotedir".[4.-crp.4.] Shuningdek, I.A.Ayzenshteyn o'z tadqiqotlarida Jaloliddin Rumiyning ilmiy merosini ham tadqiq etgan holda, shunday deydi: "Biz o'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, bitta shoirming o'rta asrlardagi bir yoki bir nechta turli falsafiy oqimlarga ta'siri bu oddiy hodisa. Jaloliddin Rumiy yaratgan mo'jaz hikoyalarning mistik qobig'ida ham hayot haqiqatining marvarid donalari mavjud"[1].

Biz Jaloliddin Rumiyning ilmiy merosi bilan tanishish barobarida falsafa fanining ham asosiy mavzularini teranroq anglay boshlaymiz: ontologiya – borliq haqidagi ta'limot ko'rinishida, Alloh va borliq haqida; gnoseologiya – haqiqat nima va uni anglash yo'llari haqida; antropologiya – insonning paydo bo'lishi, mohiyati, hayoti, o'z "Men"ini kashf qilishi; dialektika – me'yor, sabab va oqibat kategoriyalari haqidagi g'oyalari insoniyatni falsafiy mushohada yuritishga da'vat etadi.

Rumiyning asarlari birinchi marta XVIII asrda fransuz tiliga tarjima qilingan. Eng mashhur tarjimonlardan biri fransuz olimi Antuan Galland bo'lgan. Uning tarjimalari Rumiyning Yevropadagi tanilishiga katta ta'sir ko'rsatgan. XIX asrda nemis tilshunoslari Rumiyning asarlarini nemis tiliga o'girdilar. Ulardan eng mashhuri Fridrix Ruckertdir. U Jaloliddin Rumiyning „Masnaviy“ asaridan ayrim qismlarni tarjima qildi.

Ingliz tilida Rumiyning asarlari XX asrda keng tarqaldi. Eng taniqli tarjimonlardan biri Kolin Turnbull hisoblanadi. Uning Rumiyning she‘rlariga bag‘ishlangan kitobi „The Essential Rumi“ dunyo bo‘ylab juda mashhur bo‘ldi. Boshqa taniqli tarjimonlardan Andrew Harvey va Coleman Barksni ham qayd etish joiz.

G‘arbda Rumiyl falsafasiga oid tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. Uning falsafasida tasawwuf ta‘limotining asosiy g‘oyalari o‘z ifodasini topgan. Bunda sevgi, ilohiylik, ruhiy rivojlanish kabi mavzular markaziy o‘rin tutadi. G‘arb olimlari Rumiyning asarlarida inson ruhining ichki dunyoga sayohat qilishini alohida ta‘kidlaydilar.

Eng ko‘zga ko‘ringan tadqiqotchilardan biri amerikalik olim Reynhold Niklborg bo‘lib, u Rumiyning falsafasidagi tasavvuf tushunchalarini zamonaviy psixologiyaga bog‘lash ustida izlanishlar olib boradi. Shuningdek, amerikalik olimlar Jeyms Van der Meer va Djon Makdonaldlar ham Rumiyl ijodining ma‘naviy jihatlarini o‘rganishga jiddiy e‘tibor qaratishgan.

Hozirgi vaqtda Rumiyl asarlari G‘arb madaniyatida o‘ziga xos o‘ringa ega. Uning she‘rlari musiqiy konsertlarda, teatr spektakllarida, kino filmlarida ishlatilgan. Masalan, amerikalik qo‘shiqchi Devid Darling o‘zining albomida Rumiyl

she‘rlaridan foydalangan. Bundan tashqari, ba‘zi shoirlar Rumiyl uslubida she‘rlar yozib, uning an‘analariga rioya qilishgan.

Rumiyl asarlari bugungi kunda G‘arb jamiyati tomonidan ma‘naviy yuksalishning manbai sifatida qabul qilinmoqda. Uning asarlari G‘arbda hali ham qiziqish uyg‘otayotgan asosiy sabablaridan biri bu – ular orqali inson qalbining nozik jihatlarini ochib beruvchi chuqur falsafadir.

Ta‘kidlash lozimki, Jaloliddin Rumiyl ilmiyl merosining G‘arbiy dunyoda o‘rganilishi so‘nggi yuz yillik ichida sezilarli darajada o‘tdi. Uning asarlari Yevropa va Amerika tillarida keng tarjima qilindi va tahlil etildi. G‘arb olimlari Rumiyning falsafasi, she‘riyati va ma‘naviyatiga e‘tibor qaratishdi. Bugungi kunda Rumiyl asarlari G‘arb madaniyati uchun noyob manba bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. Buyuk mutafakkir Jaloliddin Rumiyning ijodini o‘rganish, tadqiq etish bugungi kunda falsafa fani hamda falsafa tarixini chuqurroq o‘rganishimizda asosiy mezonlardan hisoblanadi. Shuningdek, falsafa fanining asosiy bo‘limlari bo‘lmish ontologiya, gnoseologiya, dialektika, falsafiy antropologiya, germenivtika kabi sohalarni tushunishimiz va tushuntirishimizda ham alloma falsafiy qarashlarining ahamiyati g‘oyat kattadir.

ADABIYOTLAR

1. Айзенштейн И.А. Тюркологический сборник. - М.:Наука, 1978.-стр.12.
2. Карл Эрнст. Суфизм. - М.:ФАИР-ПРЕСС, 2002.-стр.221-222.
3. Komilov N. Tafakkur karvonlari. - T.:Sharq, 2008. - B.182.
4. Тюлемисов М. Сокровища воспоминания.-М.:IIFDIASLTD, 1998.-стр.3.
5. Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 15 iyundagi “Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusida o‘tkazilgan anjumanda so‘zlagan nutqidan.
6. Kholikov Y. O. The education of young people on the basis of a spiritual, moral and tolerant culture in the educational process //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 63-68.
7. Xoliqov Y. The role of ethics and education in the development of tolerance relations between uzbekistan and the nation in the process of development //International Conference on Problems of Improving Education and Science. – 2022. – T. 1. – №. 02.